

ე ნ ა თ მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ა

ანდრიი როვენჩაკი

ლვოვის (უკრაინა) ი. ფრანკოს სახ. ეროვნული უნივერსიტეტი

დიმიტრი ფირბარი

ბ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი

ერდალ კარაჯა

დამოუკიდებელი მკვლევარი (ოლდენბურგი, გერმანია)

ეზიდური ანბანი: გზა უნიკოდისკენ

რეზიუმე

სტატიაში მოკლედაა განხილული ეზიდური ანბანის ისტორია და ამჟამინდელ მდგომარეობა, ასევე უნიკოდის ტექნიკურ კომიტეტთან (UTC) თანამშრომლობის პროცესი. წარმოდგენილი ინფორმაცია ძირითადად ეყრდნობა უნიკოდისადმი შეთავაზებასა და თანმხლებ მასალებს, რომლებიც უნიკოდისთვის მოვამზადდა 2018 და 2019 წლებში. უნიკოდის ტექნიკურ კომიტეტთან ურთიერთქმედების შედეგად მიღებული ინფორმაცია, რომელიც ამ სტატიაშია მოცემული, მკითხველს უკეთ დაანახებს იმ გამოწვევებს, რომლებიც დაკავშირებულია წერის ახალი სისტემების კოდირებასთან.

საკვანძო სიტყვები: დამწერლობა, კონსონანტური ანბანი, ეზიდური ანბანი, დიაკრიტიკული ნიშნები, უნიკოდი

ეზიდურ დამწერლობასთან დაკავშირებით სამუშაო პროცესი დაიწყო 2018 წლის აპრილში და ის ემსახურებოდა ეზიდური ანბანის უნიკოდის (Unicode) სისტემაში ჩართვას. ესაა საერთაშორისო სტანდარტი, რომელიც „საფუძველს უქმნის ტექსტური მონაცემების ნებისმიერ ენაზე დამუშავებას, შენახვასა და მიმოცვლას თანამედროვე პროგრამული თუ საინფორმაციო ტექნოლოგიების პროტოკოლებში.“¹ დისკუსია უნიკოდის წარმომადგენლებთან გაგრძელდა ერთ წელზე მეტხანს და ის მიზნად ისახავდა ეზიდური დამწერლობის გარკვეული მახასიათებლების დაზუსტებასა თუ სხვა ტექნიკურ საკითხებს. დადებითი გადაწყვეტილება გვაცნობეს 2019 წლის მაისის დასაწყისში. საბოლოოდ, ეზიდური ანბანი გახდა უნიკოდის სტანდარტის ნაწილი, კონკრეტულად კი ვერსიაში ნომერი 13.0. აღნიშნული ვერსია გამოშვებულ იქნა 2020 წლის მარტში და მოიცავს 154 წერის სისტემას, მათ შორის ეზიდურ ანბანსაც.

¹ Unicode-ის ვებსაიტის ხშირად დასმული შეკითხვების გვერდი: <https://home.unicode.org/basic-info/faq/>.

ამ სტატიაში მოკლედ მიმოვიხილავთ ეზიდური ანბანის ისტორიასა და ამჟამინდელ მდგომარეობას, ასევე უნიკოდის ტექნიკურ კომიტეტთან (UTC) თანამშრომლობის პროცესს. წარმოდგენილი ინფორმაცია ძირითადად ეყრდნობა უნიკოდისადმი შეთავაზებასა და თანმხლებ მასალებს, რომლებიც უნიკოდისთვის მოვამზადეთ 2018 და 2019 წლებში. უნიკოდის ტექნიკურ კომიტეტთან ურთიერთქმედების შედეგად მიღებული ინფორმაცია, რომელიც ამ სტატიაშია მოცემული, მკითხველს უკეთ დაანახებს იმ გამოწვევებს, რომლებიც დაკავშირებულია წერის ახალი სისტემების კოდირებასთან.

ეზიდური დამწერლობის სისტემა შედარებით მწირადაა მოცემული დამწერლობის ისტორიის კლასიკურ ლიტერატურაში. უფრო დეტალური ანალიზი შეგიძლიათ იხილოთ დევიდ ღირინგერისა და ჩესტმირ ლოუკოტკას ნაშრომებში. ეზიდურ დამწერლობას მოკლედ შეეხო ჰანს ჯენსენიც, ხოლო იგნას გელბმა შემოგვთავაზა ნიშნების ცხრილიც. თუმცა, იოჰანეს ფრიდრიხისა და ფლორიან კულმასის, ნაშრომებში, ისევე როგორც ენციკლოპედიაში *Sekai moji jiten*, ეზიდური დამწერლობა საერთოდ არ არის ნახსენები.

ეზიდური დამწერლობის გამოყენების ყველაზე ადრეული მაგალითები შეგვიძლია ვიპოვოთ ორ ხელნაწერში: *Maṣḥaf Raš* („მასჰაფ რაშ“ ანუ შავი გრაგნილი), და *Ktébī Ĵalweh* („ქტები ჯელვა“ ანუ გამოცხადების წიგნი), რომლებიც თავდაპირველად ანასტას მარი ალ-კარმალიმ გამოაქვეყნა 1911 წელს. აღსანიშნავია, რომ იქამდეც არსებობდა იდენტური სათაურის მქონე არაბული ხელნაწერები.

ეს ხელნაწერები იქმნებოდა პერგამენტის თხელ ფურცლებზე, რომლებსაც ჯეირანის დამუშავებული ტყავისგან ამზადებდნენ. *Ktébī Ĵalweh*-ის გვერდები მოიცავს 16 სტრიქონიან ტექსტს, ხოლო *Maṣḥaf Raš* -ში 11 სტრიქონი გვხვდება. *Ktébī Ĵalweh* შეიცავს ეზიდური რელიგიის მთავარი ანგელოზის, ტაუსი მალაკის (მალაკ ტაუსი) მონოლოგს. მეორეს მხრივ, *Maṣḥaf Raš* მოგვითხრობს კოსმოგონიაზე, რომელიც ეზიდური რწმენის ფარგლებს სცდება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ უკანასკნელში გამოყენებული ლიტერატურული ენა შედარებით მწირია.

სამწუხაროდ, ხელნაწერის შექმნის თარიღიცა და ავტორობაც ბინდითაა მოცული, შესაბამისად, ამ საკითხზე მრავალფეროვანი მოსაზრებები გაჩნდა. სავარაუდო თარიღის შესახებ არსებობს რამდენიმე ვერსია. ზოგი მკვლევარი ვარაუდობს, რომ ეს ხელნაწერები მე-12-მე-14 საუკუნეებისაა, თუმცა, დიდი ალბათობით, უფრო გვიანდელი პერიოდს უნდა მიეკუთვნებოდეს, და, შესაძლოა, შექმნილი იყოს მე-19 საუკუნეშიც კი. თუმცა ეს არ უარყოფს ეზიდური დამწერლობის არსებობას. ეზიდებს მტკიცედ სწამთ, რომ არსებობს წმინდა ხელნაწერები სახელწოდებით *Maṣḥaf Raš* და *Ktébī Ĵalweh*, თუმცა მათი ორიგინალური ვერსიები, სავარაუდოდ, დაკარგულია. შემდგომში გაჩნდა ცალკეული ეზიდური ანბანით გადაწერილი ასლები, თუმცა, სამწუხაროდ, მათი შინაარსი დღეისათვის მკვეთრად სახეცვლილია. შესაბამისად, ეზიდური სასულიერო პირთა ერთი ნაწილი აღიარებს თავად დამწერლობას, მაგრამ არ ადასტურებს, რომ ეს ხელნაწერები შეიძლება აღვიქვათ, როგორც ეზიდური რწმენის ავთენტური წყარო. ამრიგად, *Maṣḥaf Raš* და *Ktébī Ĵalweh* შეიძლება მივიჩნიოთ ეზიდურ აპოკრიფულ ლიტერატურად. ხელნაწერების შინაარსის არაღიარებას სხვადასხვა მიზეზი უდევს საფუძვლად. ამ ხელნაწერების წარმოშობა

და შინაარსი დამოუკიდებელი კვლევის საგანს წარმოადგენს და სცდება წინამდებარე სტატიის ფარგლებს.

ეს კლასიკური ხელნაწერები შედგენილია სორანულ ენაზე (ცენტრალური ქურთული, ISO 693-3 კოდი: ckb), რომელიც ახლოს დგას თანამედროვე ეზიდურ ენასთან (კურმანჯი), რომელსაც ეზიდების ნაწილი Êzîkî-ად მოიხსენიებს. ლინგვისტური თვალსაზრისით, ეს კლასიფიკაცია მას ინდოევროპულ > ინდო-ირანულ > ირანულ > დასავლეთ ირანულ > ჩრდილო-დასავლეთ ირანულ > ქურთული ენების > კურმანჯიში ათავსებს (ISO 693-3 კოდი: kmr). ამჟამად წერისთვის გამოიყენება ლათინური, კირილიცა და არაბული დამწერლობა.

2000-იანი წლების ბოლოს ერაყში დაიწყო პროცესები, რომლებიც მიმართული იყო დამწერლობის აღორძინებისაკენ. ეს მცდელობები მოიცავდა ეზიდურ-არაბული ლექსიკონის გამოცემასაც. სამწუხაროდ, ერაყის ეზიდთა თემის რთული პოლიტიკური და სოციალური ვითარების გამო, ეს ინიციატივა შემდგომში აღარ განვითარებულა. ასევე მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ეზიდური ანბანი არსებითად არ გამოიყენებოდა დიდი ხნის განმავლობაში, ჯერ კიდევ ზემოაღნიშნული ორი ხელნაწერის ეპოქიდან 2000-იანი წლების დასაწყისამდე.

2013 წელს საქართველოში ეზიდთა სასულიერო საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება ეზიდური ანბანის აღორძინებისა, რათა ის შემდგომში გამოყენებულ ყოფილიყო ლოცვებში, წმინდა წიგნებში, ორგანიზაციის ბლანკებზე, ეზიდურ ჰერალდიკაში და ა.შ. სწორედ ამ მიზნით, ორმა აღმოსავლეთმცოდნემ დიმიტრი ფირბარიმ და ქერიმ ამოევმა დაიწყეს კლასიკური ეზიდური ანბანის მოდერნიზება და თანამედროვე ეზიდური ენის ფონეტიკურ თავისებურებებზე მორგება. ეს არჩევანი გამართლებულია ეზიდურ იდენტობაში კლასიკური ხელნაწერების განსაკუთრებული როლით და ითვალისწინებს კურმანჯისა და სორანის სიახლოვესაც. უკვე გამოიცა წიგნი „ეზიდური დამწერლობა“, სადაც დეტალურად არის აღწერილი თითოეული ასო და მისი ფონეტიკური მნიშვნელობა. დღეს თბილისის ეზიდურ ტაძარში სასულიერო პირები უკვე იყენებენ ეზიდურ დამწერლობას. ამ ანბანით ტაძრის კედლებზე წმინდანთა სახელებიც არის აღნიშნული. ახლახან გამოიცა ეზიდური დამწერლობით შექმნილი ლოცვების წიგნიც Dua'yêd Êzdiyan.

ეზიდური დამწერლობა ანბანურია, წერის მიმართულება ჰორიზონტალურია – მარჯვნიდან მარცხნივ, ხაზები კი განლაგებულია თანმიმდევრულად – ზემოდან ქვემოთ. კლასიკური ეზიდური დამწერლობა მოიცავს 33 ასოს და, როგორც ჩანს, საფუძვლად სპარსული-არაბული ანბანური სისტემა უნდა ჰქონდეს. ეს კავშირი აშკარად იკვეთება ასოების თანმიმდევრობაშიც. პიტერ დენიელსის, კლასიფიკაციის მიხედვით, ეს არის აბჯადი (ან თანხმოვანი ანბანი, არაბული أبجد), ანუ კონსონანტური დამწერლობა, რომელსაც აკლია სიმბოლოები ყველა ხმოვნის გადმოსაცემად.

გარკვეული მსგავსება შეინიშნება ეზიდური და არაბული ასოების ფორმებში ' / a, h, u / w, ასევე s, n და l და გარკვეულწილად, b. გარდა ამისა, უნდა აღვნიშნოთ მსგავსება არაბულ ქუფურ დამწერლობასთანაც, ეს კი შეიძლება იმაზე მიაწინებდეს, რომ ეზიდური დამწერლობის საწყისები უფრო ადრეულ პერიოდში უნდა ვეძიოთ. ასევე აღსანიშნავია, რომ ეზიდურ ასოებს აქვს უფრო მკაფიო და მარტივი გეომეტრიული მოხაზულობა, რაც მათ არაბული დამწერლობისგან განასხვავებს. საინტერესოა, რომ ელიფისთვის (' / a) მარტივი ხაზის დამატება

სავსებით მიზანშეწონილია, თუკი გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ეს ასო ტექსტებში ხშირად გამოიყენება. მსგავსი დაკვირვება შეიძლება გაკეთდეს ნკოს ანბანის კონტექსტშიც, რომელიც შეიქმნა 1949 წელს გვინეას მანინკას ენისთვის.

არაბული დამწერლობისგან განსხვავებით, ეზიდური ასოები გამოისახება ინდივიდუალურად და მათი ფორმა უცვლელი რჩება სიტყვაში მათი პოზიციის მიუხედავად. თუმცა, ცხადია, რომ ასოები შეიძლება ერთმანეთს გადაებას ხელნაწერ ვერსიებში, ისევე, როგორც სხვა ანბანურ დამწერლობებში, როგორიცაა ლათინური, კირილიცა, ებრაული, სომხური და ქართული.

ეზიდური დამწერლობის ახალი ვერსია სრულფასოვანი ანბანს წარმოადგენს და მოიცავს როგორც თანხმოვნებს, ასევე ხმოვნებსაც. თანამედროვე კურმანჯის ფონეტიკასთან სიახლოვის შესანარჩუნებლად, შეიქმნა რიგი ახალი ასოებისა, ძირითადად, შესაბამისი დიაკრიტიკის მიხედვით:

ⵛ, ⵏ, ⵉ, ⵊ, ⵓ, ⵔ, ⵖ, ⵗ, ⵙ, ⵚ, ⵛ.

ახალი ეზიდური ანბანი წარმოდგენილია ცხრილში 1, სამ სხვა დამწერლობასთან ერთად, რომლებიც ასევე გამოიყენება კურმანჯის ჩასაწერად. ასოების თანმიმდევრობა ცხრილში ემთხვევა საქართველოს ეზიდთა თემში მიღებულ თანრიგს. ხუთი ასო გამოიყენება მხოლოდ არაბული წარმოშობის სიტყვების დასაწერად, რათა ზუსტად გადმოიცეს შესაბამისი ბგერები: ⟨ ʕ, ɸ, ɬ, x, ʃ ⟩. არაბული დამწერლობის მსგავსად, ასო ელიფი *elif* ⟨ l ⟩ გამოიყენება იმ სიტყვების დასაწყისში, რომლებიც ხმოვნებით იწყება.

ასოების გარდა, ჩვენ ზედმიწევნით ვამუშავებთ დამწერლობის სხვა კომპონენტებსაც: ციფრების, პუნქტუაციისა და დიაკრიტიკული ნიშნების გამოყენებას კლასიკურ თუ თანამედროვე დამწერლობაში. ამას გარდა, ჩვენ ასევე განვიხილეთ უნიკოდის წარმომადგენლების რეკომენდაციებიც, რომლებიც თან ახლდა ეზიდური ანბანის ამ საერთაშორისო სტანდარტში ჩართვის პროცესს. ინფორმაცია, რომელიც მოიცავს უნიკოდის ტექნიკურ კომიტეტთან ურთიერთობას, ახალი სისტემების შემუშავების პროცედურის რეალისტურად ასახვას ემსახურება.

ტექნიკური სამუშაოები უახლოეს მომავალში უნდა დასრულდეს. შედეგად, ეზიდური ანბანის გამოყენება შესაძლებელი გახდება კომპიუტერებსა და სხვა მოწყობილობებზე, რომლებიც სხვადასხვა ოპერაციულ სისტემებზე მუშაობენ (Windows, Android, Unix, MacOS).

ვიმედოვნებთ, რომ ამ სტატიაში წარმოდგენილი მასალა დაეხმარება ეზიდური კულტურითა და ისტორიით დაინტერესებულ პირებს, უკეთ გაიცნონ წერასთან დაკავშირებული საკითხები თუ ტექნიკური ასპექტები, რომლებიც ხელს უწყობს ინფორმაციის მიმოცვლას თანამედროვე ციფრულ სამყაროში.

ცხრილი 1: ახალი ეზიდური ანბანი და მისი შედარება სხვა დამწერლობებთან

ეზიდური	არაბული	ლათინური	კირილიცა	საერთაშორისო ფონეტიკური ანბანი	ასოს სახელი
ⵛ	ا	A a	А а	a	<i>elif</i>
ⵏ	ب	B b	Б б	b	<i>be</i>
ⵉ	پ	P p	П п	p	<i>pe</i>
ⵊ	پ'	P' p'	П' п'	p ^h	<i>p'e</i>
ⵓ	ت	T' t'	Т' т'	t ^h	<i>t'e</i>
ⵔ	س	S		θ ~ s	<i>se</i>

ეზიდური	არაბული	ლათინური	კირილიცა	საერთაშორისო ფონეტიკური ანბანი	ასოს სახელი
ა	ح	C c	Ц ц	ɕ	<i>cim</i>
ა	ڇ	Ç ç	Ч ч	ɕʰ	<i>çim</i>
ა	چ	Ç' ç'	Ч' ч'	ɕʰ	<i>ç'im</i>
ა	ح	H' h'	Һ' Һ'	h	<i>h'a</i>
ა	خ	X x	Х х	x	<i>xa</i>
ა	د	D d	Д д	d	<i>dal</i>
ა	ذ	z		ð ~ zʳ	<i>zal</i>
ა	ر	R r	Р р	r	<i>ra</i>
ა	ړ	R' r'	Р' р'	r	<i>r'a</i>
ა	ز	Z z	З з	z	<i>za</i>
ა	ژ	J j	Ж ж	ʒ	<i>ja</i>
ა	س	S s	С с	s	<i>sin</i>
ა	ش	Ş ş	Ш ш	ʃ	<i>šin</i>
ა	ص	ş		sʳ	<i>şad</i>
ა	ض	ḍ		dʳ	<i>ḍad</i>
ა	ط	T t	Т т	t	<i>ta</i>
ა	ظ	z'		zʷ	<i>z'e</i>
ა	ع	' / E' e'	Ә' ә'	ʔ	<i>'eyn</i>
ა	غ	X' x'	Г' г'	ɣ	<i>x'eyn</i>
ა	ف	F f	Ф ф	f	<i>fa</i>
ა	ڤ	V v	В в	v	<i>va</i>
ა	ڦ				<i>va</i> (ვარიანტი)
ა	ق	Q q	Q q	q	<i>qaf</i>
ა	ك	K k	К к	k	<i>kaf</i>
ა	ڪ	K' k'	К' к'	kʰ	<i>k'af</i>
ა	گ	G g	Г г	g	<i>gaf</i>
ა	ل	L l	Л л	l	<i>lam</i>
ა	م	M m	М м	m	<i>mim</i>
ა	ن	N n	Н н	n	<i>nun</i>
ა	و	U u	Ў ў	u	<i>um</i>
ა	وو	Û û	У у	u:	<i>uum</i> (იხილეთ შენიშვნა 1)
ა	و	W w	W w	w	<i>waw</i>
ა	ؤ	O o	O o	o	<i>ow</i>
ა	ه	E e	Ә ә	ə	<i>ew</i>
ა	ه	H h	Һ һ	h	<i>hay</i>
ა	ي	î î / Y y	И и / Ы ѣ	i / j	<i>yot</i>
ა	ئ	Ê ê	E e	e	<i>et</i>
		I i	Ь ь		(იხილეთ შენიშვნა 2)

შენიშვნები:

1. ასო *uum* აღნიშნავს გრძელ /u:/-ს და წარმოადგენს ლიგატურას ორი ასო *um*-ისა, რომელიც, თავის მხრივ, აღნიშნავს მოკლე /u/-ს.

2. ეკვივალენტები ყველა დამწერლობაში არ მოიძებნება; აღნიშნავს პალატალიზაციას უცხო სიტყვებში.